

ЩОДО СУТНОСТІ ЗАТРИМАННЯ ОСОБИ ЗА КРИМІНАЛЬНИМ ПРОЦЕСУАЛЬНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

Лук'яненко Ю.В.

Харківський національний університет внутрішніх справ

У даній статті аналізується сутність затримання особи за чинним КПК України, висвітлено наукові позиції вчених з цього питання. Констатовано про законодавчу двозначність процесуального інституту затримання, зокрема віднесення його як до заходів забезпечення кримінального провадження, так і до запобіжних заходів. На підставі проведеного дослідження сформувано пропозиції щодо удосконалення КПК України в частині регулювання процесуального затримання особи.

Ключові слова: затримання особи, тимчасовий запобіжний захід, заходи забезпечення кримінального провадження.

Постановка проблеми. Сучасна кримінальна процесуальна доктрина ґрунтується на положенні неухильного дотримання законності та обґрунтованості під час прийняття рішень у кримінальному провадженні, в тому числі при затриманні особи, що є запорукою досягання його завдань. Зазначене обумовлено специфікою кримінального судочинства, адже його учасники можуть зазнавати тимчасових обмежень прав і свобод. На сьогодні вказані питання набувають особливої актуальності, оскільки головною вимогою входження України у світове та європейське співтовариство є приведення національного законодавства відповідно до міжнародних правових стандартів у сфері захисту прав і свобод людини. І як доречно зазначили С. М. Смоков і К. Г. Горелкіна, свобода можлива лише тоді, коли вона не обмежує права інших громадян і не заборонена законом. Порушуючи правові приписи, людина переступає межу свободи, за якою вона перетворюється на свавілля щодо суспільства і в несвободу для самого індивіда. Обов'язок контролювати допустимі межі свободи кожного громадянина покладено на державу [1, с. 8]. У зв'язку з цим доцільним видається з'ясувати сутність процесуального інституту затримання особи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В кримінальній процесуальній науці питанню затримання особи завжди приділялась достатня увага. Так, у наукових працях Ю. П. Аленіна, В. Д. Берназа, І. Г. Богатирьової, А. Ф. Волобуєва, Ю. М. Грошевого, О. М. Ларіна, В. З. Лукашевича, О. І. Михайлової, М. М. Михеєнка, С. М. Стахівського, М. С. Строговича, В. П. Шибіко, М. С. Шуміло та інших були розглянуті різні аспекти затримання особи. Однак, прийняття Кримінального процесуального кодексу України 2012 року вимагає переосмислення широкого кола проблем, які залишилися не вирішеними.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. На сьогодні дискусійним залишається і питання визначення сутності затримання особи, оскільки в КПК України законодавець не має його чіткого тлумачення. Водночас, на нашу думку, правильне розуміння сутності цього правового інституту має важливе значення для забезпечення обґрунтованості та ефективності його застосування як міри процесуального примусу.

Враховуючи вищевикладене, **метою статті** є аналіз чинного кримінального процесуального законодавства щодо визначення сутності затримання особи, виявлення недоліків у нормативній регламентації цього питання, на підставі чого запропонувати певні пропозиції їх подолання з метою удосконалення чинного КПК України та правозастосовної практики.

Виклад основного матеріалу. Радикальні зміни у політичному та суспільному житті України, що відбулися в останні роки, вимагають прикладного втілення положень нового кримінального процесуального законодавства, більшість з яких є новелами як для теорії кримінального процесу, так і практичної діяльності правоохоронних органів та суду. Враховуючи це, важливим питанням є визначення сутності затримання особи, оскільки в сучасній теорії кримінального процесу серед учених існують досить протилежні наукові позиції з цього питання. Так, М. М. Михеєнко, В. Т. Нор та В. П. Шибіко зазначили, що сутність затримання полягає в тому, що особа на короткий строк поміщається до спеціального приміщення (ізолятору тимчасового тримання, гауптвахти для військовослужбовців) і таким чином тимчасово позбавляється волі з метою з'ясування причетності її до кримінального правопорушення і вирішення питання про застосування до затриманого запобіжного заходу [2, с. 162]. У своєму дослідженні А. В. Ольшевський дійшов висновку, що кримінальне процесуальне затримання це самостійний і превентивний захід процесуального примусу, що застосовується органом дізнання, дізнавачем, слідчим або прокурором на строк не більше 48 годин з моменту безпосереднього обмеження свободи пересування особи, підозрюваної у вчиненні злочину, без судового рішення тільки після порушення кримінальної справи і лише у невідкладних випадках або при необхідності забезпечення обрання запобіжного заходу у вигляді взяття під варту, при наявності до того підстав і мотивів щодо вчинення підозрюваним злочину, за який може бути призначено покарання у вигляді позбавлення волі [3, с. 7]. У свою чергу, Є. А. Рубінштейн зазначив, що сутність затримання полягає в короткостроковому позбавленні особи, яка підозрюється у вчиненні злочину, свободи, що, в силу своєї нагальності, не вимагає для його застосування судового рішення [4, с. 371].

Відтак, відсутність серед учених єдиної наукової позиції щодо визначення сутності поняття затримання особи призводить до його віднесення до різних процесуальних інститутів. Зокрема, М. М. Михеєнко, В. Т. Нор та В. П. Шибіко затримання віднесли до заходів кримінального процесуального примусу, що фактично належить до запобіжних заходів [2, с. 162]. Однак, з приводу цього доречно вказала О. П. Кучинська, що навряд чи буде вірним розглядати дії щодо фізичного захоплення особи на місці або одразу після вчинення нею кримінального правопорушення, її доставляння до службового приміщення правоохоронного органу як частину процедури застосування тимчасового запобіжного заходу, оскільки далеко не завжди в такому випадку обмеження свободи та особистої недоторканності

особи може закінчуватись ізоляцією такої особи та поміщенням її до місця тримання затриманих внаслідок відсутності формально-юридичних (вчинення кримінального проступку або злочину, за який не передбачено покарання у виді позбавлення волі) або фактичних підстав (ризиків, які дають достатні підстави для тримання підозрюваного під вартою) [5, с. 194-195].

Протилежну наукову позицію з цього питання висловили А. П. Гуляєв, С. А. Данилюк, С. Н. Забарин та інші, які затримання особи віднесли до слідчої дії, оскільки відповідно до ст. 87 КПК РРФСР протокол затримання особи відноситься до числа інших протоколів слідчих дій та є доказом у кримінальному провадженні. До цього учені додали, що ст. 199 КПК РРФСР затримання особи також відносить до невідкладних слідчих дій [6, с. 5]. На це вказав й В. В. Бабурін, який вважає, що затримання є самостійною слідчою дією, яка з'явилась у кримінальному процесі ще в радянський період, а саме після закріплення відповідних положень у КПК РРФСР та УРСР 1922 року [7, с. 17]. Аналогічну точку зору підтримав В. М. Тертишник, який у своїх дослідженнях також розглядав затримання особи у межах слідчих дій [8, с. 99-103]. Водночас, С. Назаров зазначав, що КПК РРФСР не містив прямої вказівки на приналежність затримання до слідчих дій, у зв'язку з чим, на думку вченого, затримання особи необхідно відносити до інших процесуальних дій [9, с. 48-49].

Між тим ученими висловлюються й інші наукові позиції. Зокрема, Ф. М. Кудін одночасно визначив затримання особи і заходом процесуального примусу, і слідчою дією [10, с. 36]. Затримання в широкому розумінні, на думку В. І. Бормана, є важливим процесуальним та непроцесуальним засобом, оскільки в окремих випадках завдяки йому можна припинити кримінальне правопорушення, тим самим врятувати життя, здоров'я, майно та інші людські цінності від злочинного посягання. Автор зазначає, що від зваженого підходу законодавця до конструювання норм, що регламентують правовий інститут затримання, залежить дотримання балансу між суспільною необхідністю застосування такого тимчасового запобіжного заходу як затримання та захистом від неправомірного втручання в особисті права людини [11, с. 18-19].

Зважаючи на дискусійність сутності затримання особи у кримінальному процесі, на думку Н. В. Бушної, її необхідно розглядати з урахуванням двох аспектів: 1) чи є затримання слідчою дією; 2) розмежування фактичного і процесуального затримання [12, с. 177].

В розрізі чинного КПК України 2012 р., на думку О. Цимбалістенко, правова природа затримання визначена у положенні ч. 2 ст. 176 КПК України, де зазначено, що затримання особи, яке застосовується з підстав і в порядку, передбаченому в КПК України, визначено тимчасовим запобіжним заходом [13, с. 52]. У той же час превентивний характер затримання є підґрунтям поглядів науковців, які наполягають на тому, що затримання є запобіжним заходом. Так, О. І. Білоусов характеризує затримання як запобіжний захід, що має короткочасний характер [14, с. 43], що дійсно на законодавчому рівні обмежено часовими рамками, у межах яких слідчий, прокурор зобов'язаний прийняти відповідне рішення, а саме: на протязі двадцяти чотирьох годин або повідомити особі про підозру, або звільнити її. Проте, ми вважаємо, що його можна віднести до запобіжного заходу лише у випадку затримання особи за ухвалою слідчого судді, суду.

В свою чергу, Є.І. Макаренко зазначає, що у чинному КПК України 2012 року термін «затримання підозрюваного» водночас визначається і як захід забезпечення кримінального провадження (п. 8 ч. 2 ст. 131 КПК України), і як тимчасовий запобіжний захід (ч. 2 ст. 176 КПК України), і як процесуальна дія, факт і результати проведення якої фіксуються у відповідному протоколі (ч. 5 ст. 208 КПК України). Останнє визначення, на думку вченого, є неодмінною ознакою всіх гласних і негласних слідчих дій, результати яких оформлюються відповідним протоколом, у даному випадку й факт затримання особи (ч. 1 ст. 104 КПК України). Подібне неоднозначне тлумачення терміну «затримання підозрюваного» не сприяє його однозначному застосуванню органами досудового розслідування, в тому числі й процесуальними керівниками досудовим розслідуванням (прокурорами), а також не роз'яснює мети цього заходу. На підставі цього автор пропонує розглядати затримання підозрюваного у вчиненні злочину (а так само особи, яка розшукується та переховується від органу досудового розслідування чи суду, або засудженого, що вчинив втечу з місця позбавлення волі) як слідчу (розшукову) дію, бо складений за її підсумками протокол затримання, який є процесуальним носієм фактичних даних, що має доказове значення, а також відповідати вимогам достовірності, і відповідно, може бути джерелом доказів у кримінальному провадженні. Затримання як слідча (розшукова) дія, на думку цього автора, докорінно відрізняється від всіх інших видів заходів забезпечення кримінального провадження, зокрема запобіжних заходів, а також арешту як самостійного виду покарання, тому що затримання як тимчасовому запобіжному заходу притаманно як тактичний характер, так і протокольна форма фіксації [15, с. 302]. Проте, на нашу думку, автор безпідставно об'єднує завдання та мету запобіжних заходів і арешту як самостійного виду покарання. Вищезазначена дискусія викликана тим, що законодавець чітко не визначив поняття «затримання», мету та його місце у системі запобіжних заходів і в цілому у кримінальному судочинстві. Таким чином, затримання можна розуміти і як захід забезпечення кримінального провадження, і як запобіжний захід, що має тимчасовий характер (що прямо зазначено в Конституції України). Крім цього, воно характеризується як процесуальна дія, що має визначену КПК України процесуальну форму, результати якої на практиці органи досудового розслідування, в тому числі процесуальні керівники, можуть використовувати в якості джерел доказів (зокрема, складений протокол затримання відповідно до положення ч. 5 ст. 208 КПК України).

На нашу думку, складність піднятого питання обумовлено тим, що законодавцем затримання особи віднесено до заходів забезпечення кримінального провадження, які застосовуються з метою досягнення дієвості кримінального провадження. Однак, відповідно до п. 10 ч. 1 ст. 3 КПК України кримінальне провадження це досудове розслідування та судове провадження. Тобто, початковою стадією будь-якого провадження є досудове розслідування, яке безпосередньо розпочинається з моменту внесення слідчим або прокурором відповідних відомостей до Єдиного реєстру досудового розслідування (ст. 214 КПК України). Водночас, як свідчить аналіз положень Розділу II КПК України «Заходи забезпечення кримінального провадження» всі такі заходи, окрім затримання особи, застосовуються виключно в межах розпочатого досудового розслідування або в судовому провадженні. Крім того, подальший

аналіз КПК України свідчить, що затримання особи визначено як тимчасовий запобіжний захід. При цьому назва Глави 18 має назву «Запобіжні заходи, затримання особи», що свідчить про розмежування даних процесуальних інститутів, оскільки в назві вони відділені комою. Отже, вказана законодавча неузгодженість не дає в повній мірі вести мову про ефективну реалізацію затриманою особою процесуальних гарантій, що, в свою чергу, призводить до прикладних проблем під час застосування процесуального інституту затримання.

Із урахуванням вищевикладеного можна зробити загальний висновок, що відсутність на законодавчому рівні чітко закріпленого поняття «затримання особи» серед учених призводить до різноманітного його тлумачення. Тобто, дане поняття можна віднести до оціночних понять, що, у свою чергу, призводить до прикладної плутанини застосування відповідних положень КПК України. А як слушно зазначає К. Ф. Гуценко, кримінальне процесуальне законодавство наповнене формулюваннями і термінами, практичне застосування яких неможливе без їх судового тлумачення. Учений підкреслив, що в цьому напрямі досить негативним є те, що відповідні терміни виявилися вжитими саме в тих нормах, що стосуються найбільш важливих процесуальних інститутів [16, с. 99], що стосується й процесуального інституту затримання особи.

У продовженні звернемо увагу, що на сьогоднішній дискусійний також залишається питання щодо визначення мети і підстав затримання. Так, Ю. В. Бубир пропонує визначати мету застосування затримання по аналогії з запобіжними заходами [17, с. 92]. Згідно положень КПК України вона полягає у забезпеченні виконання підозрюваним покладених на нього процесуальних обов'язків, а також запобігання спробам переховуватися від органів досудового розслідування та (або) суду, або знищити, сховати або спотворити будь-яку із речей чи документів, які мають істотне значення для встановлення обставин кримінального правопорушення, або незаконно впливати на потерпілого, свідка, іншого підозрюваного, експерта, спеціаліста у цьому ж кримінальному провадженні, або перешкоджати кримінальному провадженню іншим чином, або вчинити інше кримінальне правопорушення чи продовжити кримінальне пра-

вопорушення, у якому підозрюється (ч. 1 ст. 177 КПК України).

Однак, аналізуючи норми чинного КПК України, які безпосередньо регламентують мету, підстави та порядок застосування затримання, мета цього процесуального заходу прямо не сформульована в ст. ст. 207-208 КПК України. В рамках даної дискусії більш поширено та детально мету затримання особи, підозрюваної у вчиненні кримінального правопорушення, визначив Є. І. Макаренко. Зокрема, він зазначив, що метою затримання є прагнення отримати, дослідити та перевірити незаперечні, викривальні докази у кримінальному провадженні. При цьому затримання підозрюваного створює реальні умови для проведення слідчих (розшукових) дій по збиранню доказів, в яких є вкрай необхідною участю або присутністю підозрюваного. Прикладом цього може бути невідкладне проведення огляду місця події, затримання, освідування та особистий обшук затриманої особи, що сприяє можливому виявленню у неї знарядь, предметів кримінального правопорушення (грошей, цінностей та інших речей, набутих кримінально протиправним шляхом), або тих матеріальних об'єктів, які зберегли на собі його сліди чи містять інші відомості, що може бути використано як докази, що підлягають встановленню під час досудового розслідування. При цьому, ігнорування доказової мети (використання відомостей щодо обставин затримання підозрюваного для доказування злочину та винності затриманого в його вчиненні) має розцінюватися як суттєва шкода в забезпеченні кримінального провадження [15, с. 306], що ми підтримуємо.

Виходячи із викладеного можна зробити **висновок**, на законодавчому рівні сутність процесуального інституту затримання особи тлумачиться двоюко, адже його віднесено як до заходів забезпечення кримінального провадження, так і до тимчасового запобіжного заходу, що призводить до прикладних проблем визначення мети і підстав затримання особи. Відтак, ці та інші питання потребують подальшого комплексного теоретичного дослідження та наукового вивчення з метою розроблення пропозицій удосконалення чинного кримінального процесуального законодавства України та практики його застосування в частині процесуальної регламентації затримання особи.

Список літератури:

1. Смоков С. М. Гарантії застосування заходів процесуального примусу у кримінальному судочинстві України: монографія / С. М. Смоков, К. Г. Горелкіна. – Одеса: Астропринт, 2012. – 152 с.
2. Михеєнко М. М. Кримінальний процес України / М. М. Михеєнко, В. Т. Нор, В. П. Шибіко. – К., 1999. – 534 с.
3. Ольшевский А. В. Задержание подозреваемого как мера уголовно-процессуального принуждения: автореф. дисс. ... кандидат юрид. наук: 12.00.09 – уголовный процесс, криминалистика и судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность / Андрей Витальевич Ольшевский; Московский ун-т МВД России. – Москва, 2006. – 25 с.
4. Уголовно-процессуальное право Российской Федерации: учебник / отв. ред. П. А. Лупинская. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Норма, 2009. – 1072 с.
5. Кучинська О. П. Принципи кримінального провадження в механізмі забезпечення прав його учасників: монографія / О. П. Кучинська. – К.: Юрінком Інтер, 2013. – 288 с.
6. Гуляев А. П. Задержание лиц, подозреваемых в совершении преступления: учебное пособие / А. П. Гуляев, С. А. Данилюк, С. Н. Забарин; под общ. ред. А. П. Гуляева. – М.: ВНИИ МВД СССР, 1988. – 44 с.
7. Бабурин В. В. Незаконное задержание: уголовно-правовой и уголовно-процессуальный аспекты: монография / В. В. Бабурин. – Красноярск, 2004. – 196 с.
8. Тертишник В. Проблеми процесуальної форми затримання особи у кримінальному процесі / В. Тертишник // Підприємництво, господарство і право. – 2003. – № 8. – С. 99-103.
9. Назаров С. Задержание – иное процессуальное действие / С. Назаров // Рос. Юрист. – 2003. – № 7. – С. 48-49.
10. Кудин Ф. М. Об основаниях задержания и его производстве до возбуждения уголовного дела: сборник ученых трудов [«Проблемы уголовно-процессуального права»] / Ф. М. Кудин. – Свердловский юридический институт. – Свердловск, 1971. – Вып. 15. – С. 36.
11. Борман В. І. Затримання як тимчасовий запобіжний захід / В. І. Борман // Актуальні питання кримінального процесу очима молодих дослідників: матеріали V студ. наук. конф. (Харків, 15 трав. 2014 р.) / редкол.: О. В. Капліна (голов. ред.), Д. М. Говорун (заст. голов. ред.), О. І. Бережний та ін. – Х., 2014. – 264 с.

12. Бушная Н. В. Проблемы применения мер процессуального принуждения в стадии предварительного расследования: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 – уголовный процесс; криминалистика и судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность / Наталья Викторовна Бушная. – Волгоград, 2005. – 242 с.
13. Цимбалістенко О. Проблеми прокурорського нагляду за законністю затримання особи на початковому етапі досудового розслідування / О. Цимбалістенко // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2014 – № 1(34). – С. 52-57.
14. Білоусов О. І. Затримання підозрюваного у кримінальному процесі України: монографія / О. І. Білоусов, С. М. Смоков. – Одеса, 2009. – 112 с.
15. Макаренко Є. І. Щодо мети затримання підозрюваного у вчиненні злочину / Є. І. Макаренко // Право і суспільство. – 2013 р. – № 6. – С. 302-307.
16. Гуценко К. Ф. Уголовная юстиция США / К. Ф. Гуценко. – М.: Юрид. лит., 1979. – 207 с.
17. Бубир Ю. В. Запобіжні заходи у кримінальному провадженні: навч. посіб. / Ю. В. Бубир, Г. І. Глобенко, О. О. Юхно. – Харків: НікаНова, 2015. – 192 с.

Лукьяненко Ю.В.

Харьковский национальный университет внутренних дел

О СУЩНОСТИ ЗАДЕРЖАНИЯ ЛИЦА ПО УГОЛОВНОМУ ПРОЦЕССУАЛЬНОМУ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВУ УКРАИНЫ

Аннотация

В данной статье анализируется сущность задержания лица по действующему УПК Украины, освещены научные позиции ученых по этому вопросу. Констатировано о законодательной двойственности процессуального института задержания, в частности отнесения его как к мерам обеспечения уголовного производства, так и к мере пресечения. На основании проведенного исследования сформулированы предложения по совершенствованию УПК Украины в части регулирования процессуального задержания лица.

Ключевые слова: задержание лица, временная мера пресечения, меры обеспечения уголовного производства.

Lukianenko Yu.V.

Kharkiv National University of Internal Affairs

ON THE ESSENCE OF APPREHENDING A PERSON FOR CRIMINAL PROCEDURAL LAW OF UKRAINE

Summary

This article analyzes the essence of detaining a person according to the current Criminal Procedure Code of Ukraine, highlights scientific positions of scholars on this issue. The author notes legislative duality of the procedural institute of detention, in particular its attribution to the measures of the criminal proceedings and to the measure of restraint. On the basis of the research, the author made proposals on the improvement of the Criminal Procedure Code of Ukraine concerning the regulation of procedural detention of a person.

Keywords: detention, temporary preventive measure, measures ensuring criminal proceedings.